

Jelena Lončar¹
Dušan Spasojević

Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka

https://doi.org/10.18485/fpn_pz.2024.26.1

UDK 324:321.7(497.11)

Izborni proces u Srbiji - između starog i novog kompetitivnog autoritarizma²

Sažetak



Postojeća literatura režim u Srbiji nakon 2016. godine klasifikuje kao „novi” kompetitivni autoritarizam. Izveštaji domaćih i međunarodnih organizacija o neregularnosti tokom izbora 2023. godine, međutim, otvaraju prostor za preispitivanje adekvatnosti daljeg svrstavanja Srbije među ove „mekše” i sofisticiranije hibridne režime, odnosno postavljaju pitanje da li se Srbija pomera ka klasičnom („starom”) kompetitivno autoritarnom režimu. Kako bismo utvrdili kako izborne neregularnosti utiču na pozicioniranje režima na skali hibridnih režima, u radu prvo analiziramo njihov razvoj tokom godina, a potom ih poredimo sa izbornim zloupotrebama karakterističnim za stari kompetitivni autoritarizam odnosno vlast Slobodana Miloševića. U radu zaključujemo da iako se nakon izbora 2023. godine po prvi put preispituje njegov međunarodni legitimitet, aktuelni režim i dalje koristi suptilnije i prikrivenije metode zloupotrebe demokratskih institucija i mehanizama.

Ključne reči



izbori; Srbija; kompetitivni autoritarizam; Vučić; izborne neregularnosti

[1] Kontakt adresa: jelena.loncar@fpn.bg.ac.rs
<https://orcid.org/0000-0002-2374-872X> ; <https://orcid.org/0000-0003-0661-4364>

[2] Rad je podržan sredstvima Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije na osnovu Ugovora o realizaciji i finansiranju naučnoistraživačkog rada NIO u 2024. godini, broj: 451-03-66/2024-03 od 26.01.2024. godine.

Uvod

Poslednje godine obeležene su percepcijom o krizi demokratije, opadanjem kvaliteta demokratskih standarda u sve većem broju država i autokratizacijom političkih procesa. Istovremeno, povećava se i broj režima koje je sve teže klasifikovati jer se nalaze u širokom i heterogenom polju hibridnih režima koji kombinuju elemente demokratskih (izbornih) i autoritarnih poredaka (Hellmeier et al., 2021). Kako ukazuju brojni autori, klasifikacija režima postaje sve složenija jer se menjaju mehanizmi kojima se ugrožavaju temelji liberalnih demokratija poput poštenih i slobodnih izbora. Drugim rečima, autoritarni režimi se prilagođavaju savremenom kontekstu, vešto prikrivajući svoje nedemokratske elemente. Takođe, naspram relativno jasne demokratizujuće uloge Zapada (naročito u evropskom kontekstu) s kraja 20. veka, sada se suočavamo sa brojnim stabilokratskim režimima u kojima različite autoritarne tendencije bivaju tolerisane zbog drugih interesa (Bieber, 2018).

U ovom tekstu posmatramo hibridni režim Aleksandra Vučića i mehanizme kojima se prilagođava postojećim okolnostima i kako se oni menjaju tokom različitih faza vlasti SNS-a, sa posebnim fokusom na izborni ciklus 2023. godine iz dva razloga – prvo, zato što je reč o posebnom izdanju časopisa *Politički život* posvećenom ovim izborima, ali još važnije zato što su nakon izbora 2023. tvrdnje o izbornim neregularnostima postigle dosadašnji maksimum, kako u smislu ozbiljnosti optužbi, tako i u kontekstu domaće i međunarodne pažnje koje su te tvrdnje izazvale. Dosadašnje studije pokazuju da se vlast SNS oslanja na povoljne međunarodne okolnosti, da koristi formalno tržišne mehanizme kako bi povećala kontrolu nad medijskim sistemom (Milojević and Krstić, 2018), da ima fleksibilniji odnos prema protestima (Spasojević and Lončar, 2023) i kritici koja dolazi iz disidentskih krugova (Krstić, Aiello and Vladisavljević, 2020). Specifični element koji razmatramo u ovom tekstu su izborni uslovi, koji se mogu koristiti kao ključni indikator kvaliteta demokratije,

ali i kao pokazatelj promene mehanizama i prilagođenosti režima aktuelnim okolnostima. Kako bismo utvrdili koliko se i na koji način u savremenim okolnostima menjaju mehanizmi kojima vlast sprovodi (i prikriva) izborne neregularnosti, poredimo ih sa izbornim neregularnostima koje su korišćene tokom vlasti Slobodana Miloševića iz razloga što su oba režima relativno slična po svojim ključnim odlikama s tim što je do sada Vučićev režim koristio nešto „mekše“ i prikrivenije metode zloupotrebe demokratskih institucija i mehanizama.

Stari i novi kompetitivni autoritarizam

Iako postoji relativno veliki broj koncepata koji označavaju režime koji se nalaze između diktatura i demokratija, u ovom tekstu se oslanjamo na koncept kompetitivnog autoritarizma koji su uveli Levicki i Vej ističući da je reč o režimima u kojima postoje formalne demokratske institucije putem kojih se dolazi na vlast, ali u kojima stranke vlasti imaju značajnu prednost u odnosu na opoziciju, što znači da su ovi režimi takmičarski, ali da uslovi nisu jednaki za sve (Levitsky and Way, 2010: 5). Ovaj koncept nam je posebno zanimljiv jer isti autori govore o modifikaciji kompetitivnih autoritarizama koja je karakteristična za 21. vek (Levitsky and Way, 2020), pa neke od aktuelnih režima nazivaju novim kompetitivno-autoritarnim režimima. Takođe, autori svrstavaju Srbiju pod Miloševićem u stare režime, dok aktuelnu vlast u Srbiji vide kao predstavnika novog režima.

Levicki i Vej pojavu novih režima vezuju za period nakon 2000. godine, ali njihova „novost“ nije temporalnog, već suštinskog karaktera. Drugim rečima, nisu svi aktuelni kompetitivno-autoritarni režimi novi, već samo oni koji imaju sledeće karakteristike: (1) oni su umereniji i sofisticiraniji od ranijih režima, (2) nastaju kao posledica kvarenja demokratskih režima, a ne nedovoljnom ili neuspešnom demokratizacijom autoritarnih režima i (3) ovi režimi imaju snažne veze sa Zapadom, čija legitimacija im je veoma korisna i važna za preživljavanje (Levitsky and Way, 2020: 60). Dakle, ovi sistemi su proizvod specifičnih okolnosti – krize demokratije u zemljama koje su već prepoznate kao minimalno demokratske, ali u kojima ne dolazi do pune autokratizacije već se koriste adaptirani, suptilniji mehanizmi koji održavaju demokratsku fasadu u meri u kojoj je to neophodno da zemlje zadrže korektne odnose sa Zapadom. Iako Levicki i Vej koriste Orbanovu Mađarsku kao ogledni primer za nove režime, očigledno je da se i Srbija pod vlašću SNS odlično uklapa u kriterijume. Druge zemlje koje bi mogle biti percipirane u ovom novom okviru su Severna Makedonija, Crna Gora, Filipini, Venecuela, Turska, Haiti i Honduras.

Budući da u ovom tekstu posmatramo izborne uslove kao indikator kvaliteta demokratije i kao osnov tipologije režima, to znači da bi izborne neregularnosti u novim kompetitivno autoritarnim režimima morale da (1) ukazuju na konstantno opadanje kvaliteta izbornog procesa, ali da su

neregularnosti i dalje (2) sofisticiranije od izbornih krađa u starim kompetitivno autoritarnim režimima (odnosno u našem slučaju Miloševićevog režima iz devedesetih godina), i (3) da ne dovode u pitanje zapadnu podršku.

Opadanje kvaliteta izbornog procesa

Kako bismo na osnovu kvaliteta izbornog procesa utvrdili kom hibridnom režimu pripada Srbija, u ovom delu analiziramo izveštaje misija za posmatranje izbora Kancelarije OEBS-a za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR) (OEBS/ ODIHR, 2012, 2014, 2016, 2020, 2022, 2024). ODIHR redovno posmatra izbore u Srbiji i pre 2012. godine koristeći identičnu metodologiju što nam omogućava poređenje izbornih uslova u periodu od 2012. godine do danas. Pored ODIHR, izbore u Srbiji prate i druge organizacije kako domaće tako i međunarodne poput organizacije CRTA ili Saveta Evrope, ali one ili ne obuhvataju sve izbore od dolaska SNS na vlast ili se i sami oslanjaju na preporuke ODIHR.

Izbori u Srbiji su prema svim dosadašnjim izveštajima ODIHR-a od 2012. godine relativno slobodni i poštteni u onom smislu da birači biraju između različitih opcija, odnosno postoji politički pluralizam, a prilikom kampanje se načelno poštuju slobode izražavanja i okupljanja. Izborni dan je svaki put do sada proticao mirno i građani su mogli da izaberu za koga žele da glasaju među ponuđenim listama. Sve vreme je načelni zaključak da zakonodavni okvir pruža dobru osnovu za sprovođenje demokratskih izbora i da su izbori tehnički dobro organizovani. Sve ovo nam je pokazatelj da se Srbija ne može svrstati među zatvorene autokratske režime. Međutim, od 2012. do 2023. godine uočavamo bar dve faze u odnosu vlasti prema izbornom procesu: prva od 2012. do 2016. godine i druga od 2016. do danas.

Prva faza obuhvata izbore 2012. i 2014. godine i u tom periodu se izbori u Srbiji ocenjuju kao relativno slobodni i poštteni. Posmatračka misija ODIHR-a ističe da su na izborima 2012. i 2014. birači imali pravu mogućnost izbora među različitim političkim opcijama i da su u tom smislu, izbori bili slobodni i organizovani u pluralističkom medijskom okruženju (OEBS/ ODIHR, 2012, 2014). Nije bilo zamerki na rad Republičke izborne komisije (RIK), a izborni dan je protekao mirno. Jedina konstantna primedba odnosila se na transparentnost upisa birača u birački spisak i sve veće nepoverenje javnosti u tačnost izvoda iz biračkog spiska. Ovim navodima se kasnije dodaje i postojanje u biračkom spisku preminulih osoba i birača koji žive u inostranstvu. Iz ovih izveštaja se može zaključiti da su izbori 2012. i 2014. godine sprovedeni u demokratskom duhu.

Ubrzo, međutim, izveštaji posmatračkih misija počinju da ukazuju na postepen pad kvaliteta izbornog procesa. Od izbora 2016. godine izborni uslovi više nisu isti za sve učesnike, odnosno vladajuća stranka dobija sve značajniju prednost u odnosu na druge političke opcije (OEBS/

ODIHR, 2016). Time počinje druga faza u odnosu vlasti prema izborima, odnosno jasno se pokazuje konstantan pad kvaliteta izbornog procesa i pomeranje režima od izborne demokratije ka kompetitivnom autoritarizmu. Ovu fazu karakterišu sve veće izborne neregularnosti iako za razliku od Miloševićevog „starog“ kompetitivno autoritarnog režima, kao što ćemo videti kasnije, Vučićev režim do sada nije previše menjao izborna pravila već se oslanjao na „mekše“ i manje očigledne instrumente zloupotrebe poput dominacije u medijima i funkcionerske kampanje.

Iako je medijima nedostajalo analitično i kritičko izveštavanje, izbori 2012. godine su prema ODIHR-ovom izveštaju održani u pluralističkom medijskom okruženju (OEBS/ ODIHR, 2012). Od 2014. godine, međutim, izveštaji ukazuju na sve veći uticaj vladajućih stranaka na nezavisnost novinara da bi 2016. godine medijsko izveštavanje bilo označeno kao pristrasno (OEBS/ ODIHR, 2016). Mediji su tokom izborne kampanje 2016. godine dominantno izveštavali o radu Vlade i vladajuće stranke. Izveštaji o medijima u izbornom procesu se kasnije dodatno zaoštravaju. Dominacija vladajuće stranke, a posebno predsednika generalno i u medijima je u izveštaju o izborima 2020. godine ocenjena kao zabrinjavajuća (OEBS/ ODIHR, 2020). ODIHR-ovi izveštaji za izbore 2022. i 2023. godine eksplicitno navode da je većina javnih servisa i privatnih televizija sa nacionalnom frekvencijom favorizovala predsednika i vladajuću koaliciju (OEBS/ ODIHR, 2022, 2024). Mediji su, prema ovim izveštajima, pod snažnim uticajem vlasti, kako javni tako i privatni (delimično zbog zavisnosti od državnog sufinansiranja), a opozicione stranke imaju vrlo ograničen pristup medijima sa nacionalnom pokrivenošću. Konačno, sve učestalije su prijave zastrašivanja, pretnji, pritisaka i uznemiravanja novinara koji iznose prema vlasti kritične stavove. Uz medijsku kontrolu, vladajuća stranka u kampanji zloupotrebljava državne resurse i vodi intenzivnu funkcionersku kampanju, odnosno nije moguće razdvojiti aktivnosti u kampanji od aktivnosti nosilaca javnih funkcija. Od 2020. godine se strateški kreira utisak da između države i vladajuće političke stranke nema jasne granice.

Pored stvaranja nejednakih izbornih uslova za sve učesnike, druga ključna grupa zloupotreba u izbornom procesu odnosi se na slobodu i tajnost glasanja, odnosno pritiske na birače. Od 2016. godine se intenziviraju prijave slučajeva zastrašivanja birača, a posebno pritisci na zaposlene u javnom sektoru. Evidentirani su i slučajevi kupovine glasova raznim oblicima socijalne pomoći. Od 2016. godine se sve više izveštava i o kršenju tajnosti glasanja, odnosno nedoslednoj primeni zaštitnih mera tokom glasanja zbog izgleda paravana i načina na koji su bili postavljeni, kao i gužvi na biračkim mestima (OEBS/ ODIHR, 2016). Uz ponovljene sve ove, ali znatno oštrije navode od 2020. godine su učestale i prijave grupnog, porodičnog i višestrukog glasanja (OEBS/ ODIHR, 2020). Od 2020. godine se koriste i dodatni mehanizmi pritiska na birače poput korišćenja paralelnih izvoda iz biračkih spiskova za praćenje birača na dan izbora. Ovi navodi se pojačavaju 2022. godine kada se beleže i slučajevi

brojanja birača od strane neovlaštenih lica, fotografisanja glasačkih listića i glasanja većeg broja birača uz pomoć istih osoba. Kupovina glasova kroz prekomerna budžetska izdvajanja i podele poklon paketa u zamenu za podršku se dodatno intenzivira pred izbore 2022. godine, a opozicione partije sve teže nalaze prostor za održavanje kampanje (OEBS/ ODIHR, 2022).

Uz dominantno prisustvo predsednika, funkcionersku kampanju, pritiske na zaposlene u javnom sektoru, pristrasnost medija i zloupotrebu javnih resursa, izveštaj ODIHR-a o izborima održanim u decembru 2023. godine ukazuje i na agresivnu retoriku, diskreditovanje ličnosti, verbalno nasilje i zapaljivi govor (OEBS/ ODIHR, 2024). Pored toga tokom izbora 2023. godine pojavile su se tvrdnje o promeni mesta prebivališta građana kako bi imali pravo glasa na lokalnim beogradskim izborima. Iako izveštaj ODIHR-a ne razmatra detaljnije ove tvrdnje, izveštaj posmatračke misije Saveta Evrope takođe pominje organizovano prevoženje birača iz Republike Srpske kako bi glasali za vladajuću stranku na beogradskim izborima (Council of Europe Parliamentary Assembly, 2024). Kako na lokalnim izborima pravo glasa imaju samo građani sa prebivalištem u toj lokalnoj samoupravi, javile su se sumnje da je određeni broj građana koji žive u drugim gradovima u Srbiji ili susednim državama neposredno pred beogradske izbore organizovano prijavljen na beogradsku (neretko nepostojeću) adresu kako bi stekli pravo glasa i glasali za vladajuću stranku. Ovakve tvrdnje prva je iznela posmatračka misija organizacije CRTA (CRTA, 2023) na osnovu brojnih anonimnih dojava građana, statističkih anomalija koje su se javljale u rezultatima izbora, te dešavanja tokom izbornog dana, ali i nakon toga. Brojne institucije poput V-Dem-a i Evropskog parlamenta su izborne procese 2023. godine u Srbiji označile kao izbornu krađu (V-Dem, 2024, European Parliament, 2024).

Ovi navodi ukazuju na konstantni pad kvaliteta izbornog procesa koji Srbiju nesumnjivo smešta među kompetitivno autoritarne režime, ali i dalje ostavljaju prostor za preispitivanje da li bi ovaj pad 2023. godine, pod pretpostavkom tačnosti navoda, mogao biti pokazatelj da se Srbija pomera ka nešto čvršćem autoritarizmu, odnosno da sve više nalikuje na klasične kompetitivno autoritarne režime uprkos izmenjenim međunarodnim okolnostima i zavisnosti od podrške Zapada. Ovo pitanje razmatramo u narednom delu rada.

Izborne nepravilnosti: poređenje dva režima

Levicki i Vej (Levitsky and Way, 2010: 8) ne definišu striktno granice izbornih neregularnosti u ovakvim režimima, već naglašavaju da su izbori kompetitivni i da se retko zabranjuje učešće ključnim opozicionim kandidatima, da opozicija može da vodi kampanje, te da nema masovne izborne krađe. U primere izbornih neregularnosti autori ubrajaju manipulacije biračkim spiskom, ubacivanje biračkih listića u kutije ili fal-

sifikovanje izbornih rezultata. Takođe, mogu se dešavati zastrašivanja opozicionih aktivista, birača ili posmatračkih misija, ali sve ove neravnopravnosti ne sprečavaju opoziciju da se takmiči na izborima. U nekim primerima Levicki i Vej ukazuju na vrlo čiste izborne uslove u formalnom smislu (birački spisak, izborni dan), ali su opšti uslovi takvi da opozicija nema pristup medijima ili drugim važnim resursima (Levitsky and Way, 2010: 8). Imajući u vidu fleksibilnost pri definisanju, jasno je da se svaki režim kompetitivnog autoritarizma mora posmatrati zasebno i unutar specifičnog konteksta, kao i da bi pomeranje režima ka novom kompetitivnom autoritarizmu moralo da podrazumeva još umerenije i skrivenije mehanizme u poređenju sa klasičnim. U tom kontekstu nam je važno da prvo razmotrimo kakve su bile izborne neregularnosti tokom Miloševićeve vlasti, kako bi imali osnovu za poređenje.

Izborni uslovi tokom devedesetih godina su varirali, a mehanizmi na koje se oslanjao režim su se prilagođavali okolnostima. U prvim godinama višepartizma, SPS je koristio dobru startnu poziciju i relativnu razjedinjenost i neiskustvo opozicije da upodobi izborne uslove svojim interesima (Jovanović, 2011). Tu pre svega mislimo na izbor izbornog sistema koji je u Srbiji bio proizvod taktičke odluke socijalista, a ne okruglih stolova kao u drugim istočnoevropskim zemljama (Goati, 1997). Birajući većinski sistem SPS je sa 46% glasova dobio 77% mandata i zauzeo dominantnu poziciju. Ipak, marginalizacija opozicije je izazvala proteste, pa i zakasnele okrugle stolove koji su doveli do prelaska ka proporcionalnom sistemu sa 9 izbornih jedinica za izbore 1992. Ipak, vlast je za iznenađujuće izbore 1993. godine ponovo promenila izborni sistem uvodeći 29 izbornih jedinica čime se u značajnoj meri izgubio efekat proporcionalnosti (kada proporcionalni sistemi imaju više malih izbornih jedinica onda se po efektima približavaju većinskom sistemu). Ove stalne promene izbornih pravila, ponekad i neposredno pred same izbore, pokazuju da su stranke vlasti bez ograničenja koristile institucionalne mehanizme da poboljšaju svoj izborni položaj.

Pored osnovnih izbornih pravila, važan faktor premoći socijalista bili su medijska i finansijska snaga. Istraživanja pokazuju da su mediji u svim izbornim ciklusima davali ogromnu premoć socijalistima naspram opozicije (Matić, 2004), dok su nasleđujući imovinu i infrastrukturu Saveza komunista Srbije socijalisti stigli do velike finansijske i organizacione premoći. Uprkos sistemskoj premoći, vlast je, naročito u kasnijim fazama, učestalo koristila represiju prema nezavisnim i kritičkim medijima, putem cenzure, sudskih procesa pod zloglasnim medijskim zakonima, a ponekad i otvorenu silu, kao u slučaju ubistva Slavka Ćuruvije.

Ipak, čini se da u nekim situacijama ni ovo nije bilo dovoljno pa se pribegavalo i drugim elementima izbornih neregularnosti, kao što su manipulacije biračkim spisakom ili ugrožavanje tajnosti glasanja (Dolenec, 2013). Neregularnosti su postale očigledne na lokalnim izborima 1996. godine, kada je došlo do prepravljavanja zapisnika i sudskog menjanja izbornih rezultata koji su vodili velikom protestnom talasu, ali i kasnijem

priznavanju inicijalnih izbornih rezultata. Pored prepravljjanja zapisnika, u ovom (a verovatno i u ranijim ciklusima) se pribegavalo i ubacivanju glasačkih listića sa glasovima za stranke vlasti u kutije i donošenju unapred popunjenih glasačkih listića na biračko mesto čime se pokazivala umešanost izbornih komisija u nepravilnosti (Goati, 2013: 64). Ipak, smatra se da je izborna krađa uvek bila ograničenog obima, te da ni u najnepravilnijim izborima poput onih iz 2000. godine nije prešla 10-15% (Cohen, 2001).

Iako su izbori tokom devedesetih godina bili mehanizam legitimizacije i kratkoročne stabilizacije sistema, postojanje pluralizma i takmičarski karakter režima je u konačnici doveo do njegovog pada (Kuntz and Thompson, 2009: 164). Naravno, kao otvoreno pitanje će ostati šta je dovelo do konačnog pada i da li je izborni ciklus 1997. godine koji je bojkotovala opozicija možda bila prilika za obaranje Miloševićeve vlasti. Ipak, do promene vlasti je došlo tri godine kasnije, nakon najrestriktivnije faze Miloševićeve vlasti i sukoba na Kosovu, ali i nakon konsolidacije opozicionih redova, i stvaranja sinergije između civilnog društva i opozicionih aktera.

Dvanaest godina nakon pada Miloševića i pokušaja učvršćivanja demokratije, na vlast dolazi SNS. SNS dolazi na vlast nakon opštih izbora i iznenađujuće pobede Tomislava Nikolića u drugom krugu predsedničkih izbora. Pobedu naprednjaka niko nije osporavao, niti su predstavnici dotadašnje vlasti pokušali da zadrže vlast nedemokratskim sredstvima. Naravno, to ne znači da su izborni uslovi bili u potpunosti ravnopravni, iako V-Dem Srbiju u tom periodu klasifikuje kao liberalnu demokratiju, što je nešto afirmativnija ocena u odnosu na domaće procene (V-Dem, 2023).

Tokom vlasti SNS se mogu uočiti dve faze, o čemu smo detaljnije govorili u prethodnom delu rada. Prvu fazu, odnosno prva dva izborna ciklusa 2014. i 2016. su obeležile manje nepravilnosti, dok se stepen neravnopravnosti povećavao u drugoj fazi nakon 2016. godine. Ipak, uprkos konstantnim izbornim nepravilnostima i stalnom padu demokratičnosti izbornog procesa, u poređenju sa periodom vlasti Slobodana Miloševića, i dalje možemo tvrditi da aktuelni režim koristi mekše i prikrivenije metode čime se razlikuje od klasičnih kompetitivno autoritarnih režima. Ključne razlike između dva tipa kompetitivno autoritarnih režima mogu se videti u sve tri dimenzije koje smo do sada koristili: izborna pravila, ravnopravnost uslova i tajnost i sloboda izbora odnosno pritisci na birače.

Prvo, u odnosu na institucionalnu ravan, Vučić mnogo svedenije koristi izborna pravila i procedure kako bi obezbedio prednost. Jedan deo toga je učestalo raspisivanje vanrednih izbora, što po sebi nije zabranjeno, ali svakako predstavlja značajnu prednost imajući u vidu da je tokom vlasti SNS samo jedan saziv parlamenta izdržao cele četiri godine. Kao odgovor na bojkot 2020. godine Vučić je prilikom formiranja Vlade ograničio njeno trajanje na 2 godine u pokušaju da umanjí kritike zbog parlamenta sa krnjim legitimitetom, dok se možda najveće odstupanje od

redovnih izbora desilo pred izbore 2023. kada su u 65 opština iznenada raspisani lokalni izbori nakon što su gradonačelnici podneli ostavke. Što se tiče promena pravila igre, verovatno najveća promena u ovom mandatu je takođe odgovor na bojkot 2020. godine i odnosi se na snižavanje cenzusa sa 5% na 3%, kako bi se podstaklo učestvovanje manjih stranaka na izborima 2020. i kasnija fragmentacija partijskog sistema (čime se indirektno otežavalo organizovanje opozicije)³.

Kada govorimo o neravnopravnim uslovima, imajući u vidu da je SNS od 2014. u poziciji predominantne stranke čak i bez koalicionih partnera, teško je govoriti o ravnopravnosti. Ipak, zanimljivo je uočiti promenu mehanizama i njihovu prilagođenost 21. veku i novim autoritarnim modelima. Za početak, najuočljiviji element neravnopravnosti je medijska situacija u Srbiji. Na primer, u periodu od jula 2020. do juna 2021. ključni politički programi na televizijama sa nacionalnom pokrivenošću su 93% vremena posvetili vladajućim partijama, dok je svega 7% preostalo za opoziciju; šta više, vladajuće partije su predstavljane pozitivno ili neutralno (63%), nasuprot 57% negativne konotacije za opozicione stranke (CRTA, 2021). Sistemski preduslovi medijske neravnopravnosti su u nefunkcionalnim regulatornim institucijama, pre svega REM-a, koji ne ispunjavaju svoju funkciju i ne omogućavaju balansirano i nepristrasno informisanje. Pored nedostatka rada institucija, vlast na medije utiče preko privatizacije (medije su privatizovali ljudi povezani sa vladajućim strankama) i budžetskih sredstava kojima se pristrasnim medijima isplaćuju značajna sredstva (Milojević and Krstić, 2018). Pored medijske neravnopravnosti, vladajuće stranke su izmenama zakona o finansiranju stranaka značajno povećale prednost koju imaju u odnosu na opozicione stranke (Spasojević, 2021). Ipak, i samo ova dva elementa medijske i finansijske neravnopravnosti pokazuju da se naspram otvorenih pritisaka, cenzure i nasilja koje su karakterisale period vlasti Slobodana Miloševića, sadašnji akteri ponašaju mnogo svedenije i da zapravo zloupotrebljavaju elemente tržišne ekonomije (npr. privatizacija medija i povlačenje države iz vlasništva) i liberalne demokratije (postojanje nezavisnih i regulatornih tela) kako bi ostvarili prednost u političkoj borbi.

Konačno, nepravilnosti tokom samog izbornog dana i drugi oblici pritisaka na birače su i dalje manji u odnosu na one tokom Miloševićevog režima. Uvođenje kontrola na biračkim mestima i posmatračkih misija onemogućilo je višestruko glasanje ili glasanje za članove porodice (bar u onoj meri u kojoj se to dešavalo tokom 1990-ih godina), te ubacivanje već popunjenih glasačkih listića. Ipak, i dalje su prisutni pritisci na birače, grupno glasanje i vođenje paralelnih spiskova (kojima se kontrolišu birači). Sve ove nepravilnosti nikada nisu rezultirale krivičnim prijavama ili sudskom procesima. Poslednji izborni ciklus dodatno je osporen zbog sumnji da je došlo do registrovanja velikog broja novih birača za

[3] Zanimljivo je da je ova izmena usvojena uprkos brojnim preporukama stručne javnosti da je zapravo poželjno ukрупnjavanje partijske scene i uvođenje stepenastog cenzusa sa koalicije (Spasojević, 2021).

beogradske izbore – oni su, navodno, mahom prebacivani iz gradova koji nisu imali lokalne izbore i iz Republike Srpske⁴. U trenutku pisanja ovog teksta i dalje nije poznato da li će doći do istrage o ovim navodima, ali bi i njihovo potvrđivanje pokazalo da se izborne krađe u novim režimima vode na mnogo suptilniji i organizovaniji način nego u klasičnim režimima i da se koriste zakonske rupe i nepravilnosti umesto direktnog i očiglednog kršenja izbornih propisa. Za razliku od starog režima u kom su evidentirani slučajevi ubacivanja dodatnih popunjenih glasačkih listića u kutiju, u novom režimu čak i potencijalne veće izborne krađe imaju privid legalnosti – dovedeni birači su u izbornom danu imali legalno prebivalište u mestu u kom su glasali i bili su upisani u birački spisak.

Međunarodni legitimitet

Jedna od odlika novih kompetitivno autoritarnih režima je zavisnost vladajućih elita od međunarodnog priznanja, odnosno snažnih veza sa Zapadom od kojih im zavisi opstanak na vlasti. Levicki i Vej koriste veze sa Zapadom kao ključnu pokretačku snagu iza uspešne demokratizacije starih kompetitivno autoritarnih režima, ali i kao objašnjenje za kasniju pojavu sofisticiranijeg tipa režima (Levitsky and Way, 2020). Većina zemalja u kojima dolazi do demokratskog nazadovanja je ekonomski zavisna od Zapada zbog čega i dalje mora da održava demokratski imidž. Bliske veze sa Zapadom sprečavaju ove novouspostavljene režime da skliznu u diktature, a sve više i u stare oblike kompetitivnog autoritarizma. Umesto toga, oni koriste „kombinaciju suptilnih zloupotreba i strateških saveza” sa evropskim, odnosno međunarodnim institucijama da bi stvorili novu vrstu kompetitivnih autoritarnih režima (Levitsky and Way, 2020: 62).

Na Zapadnom Balkanu, ove okolnosti su dovele do pojavljivanja stabilokratskih režima, koji potkopavaju institucije oslanjanjem na neformalnu politiku (Kapidžić, 2020) i računaju na spoljnu podršku zbog svog „reformističkog” imidža dok interno vladaju „kroz kreiranje i upravljanje krizom” (Bieber, 2018). Vučićevom dolasku na vlast u Srbiji je prethodilo potvrđivanje lojalnosti Zapadu i garancije međunarodnim akterima da će Srbiju voditi ka Evropskim integracijama. Iako međunarodni uticaj kasnije nije bio dovoljno jak da spreči urušavanje demokratije, međunarodna legitimnost je ostala ključna za opstanak režima, pre svega zbog ekonomske zavisnosti Srbije od EU.

Izbori 2023. godine u Srbiji imaju poseban značaj u kontekstu međunarodnog legitimiteta kao jedne od ključnih vododelnica između starih i novih kompetitivno autoritarnih režima. Nakon ovih izbora je po prvi put značajnije poljuljan međunarodni legitimitet vlasti zbog čega se otvara

[4] Značajan deo građana Republike Srpske ima dvojno državljanstvo i može da glasa na parlamentarnim izborima, ali ne i na lokalnim jer je za to neophodno prebivalište u Srbiji.

pitanje da li se režim pomera od sofisticiranog ka klasičnom kompetitivnom autoritarizmu.

Rezolucija Evropskog parlamenta usvojena 08. februara 2024. godine kojom se poziva na sprovođenje nezavisne međunarodne istrage o izbornim nepravilnostima predstavlja jedan od pokazatelja poljuljanog legitimiteta (EU Parliament, 2024). U rezoluciji se polazi od svih do sada navedenih izbornih neregularnosti, zaključuje da u Srbiji nema uslova za održavanje slobodnih i poštenih izbora i sugeriše da su potencijalne zloupotrebe veće od onih navedenih u izveštajima ODIHR-a. Pored Evropskog parlamenta i Ministarstvo spoljnih poslova Nemačke je osudilo izbornu krađu kao neprihvatljivu za državu kandidata za članstvo u EU (Seebass, 2024).

Sa druge strane, zvanične reakcije drugih institucija poput Evropske komisije i SAD su ili izostale ili su se svele na pozive Srbiji da transparentno adresira navode o izbornim neregularnostima (RFE/RL's Balkan Service, 2023). Na osnovu njih se stiče utisak da međunarodna podrška vlastima u Srbiji zbog različitih pre svega stabilokratskih interesa Zapada još neko vreme ostaje nepoljuljana.

Zaključak

U radu smo pokazali da su izborne neregularnosti u Srbiji sve veće uz kulminaciju na izborima 2023. godine. Izborne zloupotrebe se u ovom periodu pre svega odnose na jednakost uslova odnosno zloupotrebu državnih resursa i medijsku dominaciju s jedne strane i s druge strane pritiske na birače pre svega zaposlene u javnom sektoru da glasaju za vladajuću stranku, kupovinu glasova i ugrožavanje tajnosti glasanja. Ove zloupotrebe se evidentiraju od 2016. godine i postaju očiglednije na svakim narednim izborima. Poslednje izbore 2023. godine odlikovala je dodatna polarizacija, agresivna retorika, ali i navodi o migraciji birača kako bi se povećala prednost vladajuće stranke. Svi ovi navodi uprkos svojoj ozbiljnosti i dalje nisu onih razmera karakterističnih za klasičan Miloševićev kompetitivni autoritarizam. Ipak po prvi put se osporava međunarodni legitimitet koji može da dovede do sužavanja prostora za delovanje vlasti i dalje produbljivanje autoritarizma.

U radu, stoga, zaključujemo da uprkos sve većim izbornim neregularnostima, Srbija uspeva da održi korektne, iako poljuljane odnose sa Zapadom i koristi sofisticiranije metode od klasičnog kompetitivno autoritarnog režima zbog čega i dalje možemo tvrditi da režim u Srbiji pripada novom kompetitivnom autoritarizmu.

Electoral process in Serbia - between the old and new competitive authoritarianism

Abstract

Recent literature has classified Serbian regime after 2016 as "new" competitive authoritarianism. Domestic and international organisations' reports on irregularities during 2023 elections, however, open the space for questioning the adequacy of classifying Serbia among these "softer" and more sophisticated hybrid regimes, i.e. they raise the question of whether Serbia is moving towards a classic ("old") competitive authoritarian regime. In order to explore how electoral irregularities affect the positioning of the regime on the scale of hybrid regimes, we first analyse their development over the years, and then compare them with electoral abuses characteristic of the old competitive authoritarianism, i.e. the rule of Slobodan Milošević. The paper concludes that although after the 2023 elections its international legitimacy is being re-examined for the first time, the current regime continues to use more subtle and covert methods of abusing democratic institutions and mechanisms.

Keywords

elections; Serbia; competitive authoritarianism; Vučić; electoral irregularities

Literatura

- Bieber, Florian, Patterns of Competitive Authoritarianism in the Western Balkans: *East European Politics*, Vol 34, No. 3 (2018), pp. 337-354.
- Cohen, Lenard J. (2001). *Serpent in the Bosom: The Rise and Fall of Slobodan Milosevic*. Boulder, CO: Westview Press
- Council of Europe Parliamentary Assembly (2024). "Observation of the early parliamentary elections in Serbia (17 December 2023)", 17 January 2024, Council of Europe, https://www.osce.org/files/f/documents/1/3/563505_0.pdf (Datum posete: 5.04.2024.)
- CRTA (2021). "Political Pluralism in Serbia - Media monitoring". CRTA, https://crt.rs/wp-content/uploads/2021/07/CRTA_Political-pluralism_media-monitoring-in-Serbia_july-20-june-21.pdf (Datum posete: 30.03.2024.).
- Dolenec, Danijela (2013). *Democratic institutions and authoritarian rule in Southeast Europe*. Colchester: ECPR Press.
- European Parliament (2024). "European Parliament Resolution of 8 February 2024 on the Situation in Serbia Following the Elections (2024/2521(RSP))", European Parliament, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2024-0075_EN.html (Datum posete: 08.04.2024.).
- Goati, Vladimir. Izbori u SRJ od 1990-1997: Oko izbora 1, vol. 1, 1997, (11-34).
- Goati, Vladimir. (2013). *Izbori u Srbiji i Crnoj Gori od 1990. do 2013. i u SRJ od 1992. do 2003*. Beograd: Centar za slobodne izbore i demokratiju, Nacionalni demokratski institut za međunarodne odnose.

- Hellmeier, Sebastian, Rowan Cole, Sandra Grahn, Palina Kolvani, Jean Lachapelle, Anna Lührmann, Seraphine F. Maerz, Shreeya Pillai and Staffan I. Lindberg, State of the World 2020: Autocratization Turns Viral: *Democratization*, Vol. 28, No. 6 (2021), pp. 1053-1074.
- Jovanović, Milan. The designing of Serbia's electoral system: *Serbian Political Thought*, 3(1), 2011, str. 63-86.
- Kapidžić, Damir, The Rise of Illiberal Politics in Southeast Europe: *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 20, No.1 (2020), pp. 1-17.
- Krstić, A., Aiello, G., & Vladislavljević, N., Visual metaphor and authoritarianism in Serbian political cartoons, *Media, War & Conflict*, 13(1), (2020), pp. 27-49. <https://doi.org/10.1177/1750635219856549>
- Kuntz, Philipp and Thompson, Mark R., More than Just the Final Straw: Stolen Elections as Revolutionary Triggers: *Comparative Politics*, Vol. 41, No. 3 (2009), pp. 253-272.
- Levitsky, Steven and Way, Lucan, (2010). *Competitive Authoritarianism: hybrid regimes after the Cold War*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Levitsky, Steven and Way, Lucan, The New Competitive Authoritarianism: *Journal of Democracy*, Vol. 31, No. 1 (2020), pp. 51-65.
- Matić, Jovanka. (2004). „Problems Facing Quality Press development in Serbia”, u *Quality Press in Southeast Europe*, (priredio: Spassov, Orlin). Sofia: Sudosteurovaisches Medienzentrum, str. 254-275.
- Milojević, Ana and Aleksandra Krstić, Hierarchy of Influences on Transitional Journalism - Corrupting Relationships Between Political, Economic and Media Elites: *European Journal of Communication* Vol. 33, No. 1 (2018), pp. 37-56.
- OEBS/ ODIHR (2012). „Republika Srbija parlamentarni i privremeni predsednički izbori 06. i 20. maja 2012. godine. Ograničena misija za posmatranje izbora OEBS/KDILJP-a - Konačni izveštaj”. Varšava: OEBS, Kancelarija za demokratske institucije i ljudska prava, <https://www.osce.org/files/f/documents/1/7/92600.pdf> (Datum posete: 15.03.2024.).
- OEBS/ ODIHR (2014). „Republika Srbija privremeni parlamentarni izbori 16. mart 2014. godine. OEBS/ODIHR Ograničena misija za posmatranje izbora - Konačni izveštaj”. Varšava: OEBS, Kancelarija za demokratske institucije i ljudska prava, <https://www.osce.org/files/f/documents/f/1/119405.pdf> (Datum posete: 15.03.2024.).
- OEBS/ ODIHR (2016). „Republika Srbija privremeni parlamentarni izbori 24. april 2016. godine. Ograničena misija za posmatranje izbora OEBS/ KDILJP-a - Konačni izveštaj”. Varšava: OEBS, Kancelarija za demokratske institucije i ljudska prava, <https://www.osce.org/files/f/documents/0/e/259021.pdf> (Datum posete: 15.03.2024.).
- OEBS/ ODIHR (2020). „Republika Srbija parlamentarni izbori 21. jun 2020. godine. Specijalna misija KDILJP-a za procenu izbora - Konačni izveštaj”. Varšava: OEBS, Kancelarija za demokratske institucije i ljudska prava, <https://www.osce.org/files/f/documents/6/e/467232.pdf> (Datum posete: 15.03.2024.).
- OEBS/ ODIHR (2022). „Republika Srbija predsednički i vanredni parlamentarni izbori 3. april 2022. godine. Misija za posmatranje izbora KDILJP-a - Konačni izveštaj”. Varšava: OEBS, Kancelarija za demokratske institucije i ljudska prava, <https://www.osce.org/files/f/documents/6/b/524622.pdf> (Datum posete: 15.03.2024.).

- OEBS/ ODIHR (2024). Republika Srbija vanredni parlamentarni izbori 17. decembar 2023. Misija za posmatranje izbora KDILJP-a - Konačni izveštaj. Varšava: OEBS, Kancelarija za demokratske institucije i ljudska prava, https://www.osce.org/files/f/ documents/c/2/565117_0.pdf (Datum posete: 15.03.2024.).
- RFE/RL's Balkan Service (2023). "EU Election Monitor Slams Alleged Irregularities in Serbian Vote, Calls for Full Probe", December 19, 2023. Radio Free Europe, Radio Liberty, <https://www.rferl.org/a/serbia-sns-elections-fair-eu-monitor/32737901.html> (Datum posete: 08.04.2024.).
- Seebass, Frauke (2024). "Serbia has crossed the EU's Rubicon; Germany and its allies must respond", 20 February 2024, German Council on Foreign Relations, <https:// dgap.org/en/research/publications/serbia-has-crossed-eus-rubicon-germany-and- its-allies-must-respond> (Datum posete: 25.03.2024.).
- Spasojević, Dušan (2021). „Političke partije u Srbiji”, u *Podrivanje demokratije: Procesi i institucije u Srbiji od 2010. do 2020. godine* (priredio Spasojević, Dušan). Beograd: CRTA, str. 105-127.
- Spasojević, Dušan and Lončar, Jelena, Facing Protests in Serbia: Patterns of New Competitive Authoritarianism: *Democratization*, Vol. 30, No. 7, (2023), pp. 1380-1399.
- V-Dem (2023). "Democracy Report 2023: Defiance in the Face of Autocratization. University of Gothenburg", V-Dem Institute. https://v-dem.net/documents/29/v-dem_ democracyreport2023_lowres.pdf (Datum posete: 25.03.2024.).
- V-Dem (2024). "Democracy report 2024 - Democracy Winning and Losing at the Ballot", V-Dem Institute, https://www.v-dem.net/documents/43/v-dem_dr2024_lowres.pdf (Datum posete: 25.03.2024.).